

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ НА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОМУ РИНКУ: ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

©2018 ФЕДОСЕЄВА Г. С.

УДК 339.9:631

Федосеєва Г. С. Особливості реалізації зовнішньоекономічної політики на сільськогосподарському ринку: проблемні аспекти та перспективи

Метою статті є дослідження сучасної зовнішньоекономічної політики з акцентуванням її впливу на розвиток сільського господарства та формування конкурентних переваг виробників сільськогосподарської продукції. При дослідженні сутності зовнішньоекономічної політики виокремлено дві найбільш важливі її цілі. Також описано результати оцінки зовнішньої політики України з виокремленням основних проблемних аспектів. Зроблено висновок про необхідність реалізації цілісної зовнішньої політики з акцентуванням уваги на розробці та реалізації дієвих концепцій її складових (зовнішньоекономічної політики, міжнародної дипломатії). Виокремлено позитивні моменти в експортно-імпортній політиці на сільськогосподарському ринку та її проблемні аспекти. Перспективою подальших досліджень у даному напрямі є застосування отриманих результатів для розробки концепції дієвої зовнішньоекономічної політики, спрямованої на формування конкурентних переваг виробників сільськогосподарської продукції на світовому ринку.

Ключові слова: сільськогосподарський ринок, зовнішньоекономічна політика, експорт, імпорт, сільськогосподарські товаровиробники.

Рис.: 1. **Бібл.:** 12.

Федосеєва Ганна Степанівна – кандидат економічних наук, доцент, докторант, Миколаївський національний аграрний університет (вул. Георгія Гонгадзе, 9, Миколаїв, 54020, Україна)

E-mail: timofany@ukr.net

УДК 339.9:631

Федосеєва А. С. Особенности реализации внешнеэкономической политики на сельскохозяйственном рынке: проблемные аспекты и перспективы

Целью статьи является исследование современной внешнеэкономической политики с акцентированием её влияния на развитие сельского хозяйства и формирование конкурентных преимуществ производителей сельскохозяйственной продукции. При исследовании сущности внешнеэкономической политики выделены две наиболее важные её цели. Также описаны результаты оценки внешней политики Украины с выделением основных проблемных аспектов. Сделан вывод о необходимости реализации целостной внешней политики с акцентированием внимания на разработке и реализации действенных концепций её составляющих (внешнеэкономической политики, международной дипломатии). Выделены положительные моменты в экспортно-импортной политике на сельскохозяйственном рынке и её проблемные аспекты. Перспективой дальнейших исследований в данном направлении является применение полученных результатов для разработки концепции эффективной внешнеэкономической политики, направленной на формирование конкурентных преимуществ производителей сельскохозяйственной продукции на мировом рынке.

Ключевые слова: сельскохозяйственный рынок, внешнеэкономическая политика, экспорт, импорт, сельскохозяйственные товаропроизводители.

Рис.: 1. **Библ.:** 12.

Федосеєва Анна Степанівна – кандидат економічних наук, доцент, докторант, Николаевський національний аграрний університет (вул. Георгія Гонгадзе, 9, Николаєв, 54020, Україна)

E-mail: timofany@ukr.net

UDC 339.9:631

Fedosiesieva H. S. The Peculiarities of the Foreign Economic Policy Implementation in the Agricultural Market: Problematic Aspects and Prospects

The article is aimed at researching the modern foreign economic policy with emphasis on its influence on the agricultural development and the formation of competitive advantages of agricultural producers. In the research of the essence of foreign economic policy, two of its most important goals have been allocated. Also the results of evaluation of the foreign policy of Ukraine with allocating of the main problematic aspects have been described. The conclusion about necessity of implementation of an integral foreign policy with emphasis on development and implementation of effective concepts in terms of its components (foreign economic policy, international diplomacy) has been made. The positive points in the export-import policy at the agricultural market and its problematic aspects have been allocated. Prospect for further researches in this direction is application of the obtained results for development of the concept of effective foreign economic policy, directed to formation of competitive advantages of the producers of agricultural products in the world market.

Keywords: agricultural market, foreign economic policy, exports, imports, agricultural producers.

Fig.: 1. **Bibl.:** 12.

Fedosiesieva Hanna S. – PhD (Economics), Associate Professor, Candidate on Doctor Degree, Mykolayiv National Agrarian University (9 Georgii Gongadze Str., Mykolaiv, 54020, Ukraine)

E-mail: timofany@ukr.net

В Україні сформовано модель економічного розвитку, засновану на високому ступені відкритості економіки. Так, згідно з Індексом глобалізації країн світу у 2017 р. по версії КОФ Україна займає 45-е місце серед 193 країн світу з показником 70,24 [1]. Встановлено, що якщо у 2007 р. загальний коефіцієнт покриття експорту імпортом по товарах і послугах в Україні становив 0,89, то у 2016 р. він був вже 1,01 [2]. Щодо сільськогосподарської продукції, то за останні десять років даний показник у середньому

залишається сталим і становить приблизно 2,2 [2; 3]. Відповідно, враховуючи стан світової продовольчої проблеми та визнане місце України на світовому ринку сільськогосподарської продукції, можна з упевненістю стверджувати про наявність невикористаних шансів для розвитку сільського господарства. У таких умовах виникає потреба в дослідженні позитивних і негативних моментів зовнішньоекономічної політики держави, спрямованої на формування нових і посилення існуючих конкурентних переваг вітчизняних

виробників на міжнародному рівні, у тому числі й на світовому ринку сільськогосподарської продукції.

Проблематика зовнішньоекономічної політики України в різних сферах висвітлена у працях таких вітчизняних та іноземних науковців: О. П. Борисенко, А. Ю. Брегеда, З. С. Варналій, О. П. Гребельник, А. С. Гальчинський, В. М. Геєць, О. П. Дергачов, М. І. Дідківський, М. Лендєл, В. С. Огризко, М. А. Ожеван, Л. І. Плаксий, М. Т. Степико, О. В. Сушко, А. С. Філіпенко та ін. Разом з тим, вплив сучасної зовнішньоекономічної політики на розвиток сільського господарства, формування конкурентних переваг вітчизняних сільськогосподарських товаровиробників потребує більш детального дослідження.

Метою роботи є дослідження зовнішньоекономічної політики України щодо сільського господарства задля виокремлення її позитивних моментів, проблемних аспектів та подальшого розроблення напрямів їх подолання.

У ст. 18 Конституції України визначено, що «...зовнішньополітична діяльність України спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загальновизнаними принципами і нормами міжнародного права» [4].

Згідно зі ст. 10 Господарського кодексу України зовнішньоекономічна політика – це політика, спрямована на регулювання державою відносин суб'єктів господарювання з іноземними суб'єктами господарювання та захист національного ринку і вітчизняного товаровиробника [5].

Таким чином, можна виокремити дві найбільш важливі цілі зовнішньоекономічної політики:

- ✦ мирне співіснування з членами міжнародного співтовариства відповідно до світового економічного порядку;
- ✦ забезпечення суб'єктам зовнішньоекономічної діяльності належних умов для ведення самостійної легальної прибуткової діяльності, полегшення доступу на світові ринки та збільшення присутності українських товарів на українському ринку за рахунок розвитку добросовісної конкуренції та сприяння підвищенню конкурентоспроможності вітчизняних виробників.

Фахівці громадського об'єднання «Рада зовнішньої політики «Українська призма» та Фонду імені Ф. Еберта під загальним керівництвом Г. Максак і при консультаційній підтримці послів низки країн в Україні провели аналітичне дослідження зовнішньої політики України у 2016 р. Широке коло експертів досліджено і проаналізовано діяльність МЗС України, Комітету в закордонних справах Верховної Ради України та інших інституцій, задіяних у формуванні та реалізації зовнішньоекономічної політики нашої

держави. У результаті даного дослідження отримано загальну оцінку реалізації зовнішньоекономічної політики України у 2016 р. та оцінки реалізації окремих напрямів зовнішньої політики (політична залученість, інституційна співпраця, стратегічне бачення, діяльність, результати зовнішньоекономічної політики) у 2016 р. Так, наразі вітчизняні та іноземні фахівці оцінили зовнішню політику України на трійку з плюсом [6]. Основними проблемними питаннями в зовнішній політиці України визнано: вибірковість в питаннях зовнішньої політики України з боку основних політичних суб'єктів; інституційна співпраця в реалізації зовнішньої політики України будується здебільшого за пріоритетними напрямками; відсутній єдиний структурований стратегічний документ, який би визначав пріоритети зовнішньої політики держави на середньострокову перспективу; зовнішня політика характеризувалася не високим рівнем стратегічного бачення чи міжінституційної залученості, а відбувалася на основі внутрішньовідомчих чи інституційних планів; найменш результативними є відносини України з Росією, країнами Центральної Азії, Іраном, Молдовою [6].

Вважаємо, що наразі в Україні існує необхідність у формуванні ефективної цілісної зовнішньої політики з акцентуванням на окремих її складових (зовнішньоекономічної політики, політики національної безпеки, міжнародної дипломатії) та застосуванні логічно узгоджених з економічними перетвореннями механізмів державного регулювання у сфері зовнішньоекономічної діяльності окремих суб'єктів господарювання.

Лібералізація торгівлі в окремих країнах, та й у світі загалом, сприяла відкриттю національних ринків, що, своєю чергою, спричинило посилення конкуренції як на національних ринках, так і у відносинах між країнами, примушуючи уряди здійснювати пошук таких нових форм захисту своїх товаровиробників, що не лише підвищать конкурентоспроможність вітчизняних суб'єктів, а і не призведуть до погіршення відносин з міжнародними партнерами. Таким чином, наразі держава повинна утримувати баланс між ступенем відкритості національного ринку, національної економіки та мирним і економічно вигідним співіснуванням на міжнародній арені. Ефективне виконання даного завдання, на нашу думку, повинне, передусім, бути здійснено стосовно стратегічно важливих для розвитку країни ринків і видів продукції. Для України, поза сумнівом, таким ринком є світовий ринок сільськогосподарської продукції. Саме стосовно сільськогосподарської продукції та її товаровиробників має проводитись адекватна зовнішньоекономічна політика.

Наразі імпорт та експорт сільськогосподарської продукції та продукції для сільського господарства регулюються низкою нормативно-правових актів, які мають як загальний характер, так і є специфічні аспекти, що стосуються конкретно сільського гос-

подарства. Серед даних документів слід виокремити Митний кодекс України, Закони України: «Про зовнішньоекономічну діяльність», «Про державне регулювання імпорту сільськогосподарської продукції», «Про митний тариф», «Про захист прав покупців сільськогосподарських машин», «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» та ін.

Варто відмітити ряд міжнародних двосторонніх і багатосторонніх угод, що прямо впливають на обсяг і якість імпорту та експорту, в тому числі й сільськогосподарської продукції, підписання яких (або приєднання до яких) є проявом реалізації української зовнішньоекономічної політики. Насамперед, це: Протокол про вступ України до Світової організації торгівлі від 5 лютого 2008 р.; Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії та їхніми державами-членами, з іншої сторони; Меморандум про співробітництво в галузі сільського господарства між Міністерством аграрної політики та продовольства України і Міністерством з питань політики у сферах сільського господарства, продовольства та лісового господарства Італійської Республіки; Угода про співробітництво в галузі сільського господарства між Урядом України та Урядом Туркменістану; Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Китайської Народної Республіки про співробітництво в галузі здоров'я та карантину тварин та ін. У даних Угодах відмічено ряд тарифних і нетарифних заходів, спрямованих на спрощення експортно-імпортних операцій сільськогосподарських товаровиробників. Таким чином, реалізація цих Угод впливає на формування та втримання конкурентних переваг виробників сільськогосподарської продукції на внутрішньому та світовому ринках.

Загалом українські експортери користуються на зовнішніх ринках такими режимами: сплата повної ставки імпортного мита (full-rate regime), режим найбільшого сприяння (COT), преференційні торговельні режими, які, як правило, надаються в односторонньому порядку, та режим вільної торгівлі. При цьому слід зазначити, що країни-імпортери можуть застосовувати щодо українських експортерів нетарифні обмеження та різного роду інструменти торговельного захисту незалежно від режиму торгівлі.

У 2014–2015 рр. до 29% експорту України могло здійснюватися в режимі вільної торгівлі відповідно до підписаних Угод про вільну торгівлю за умови дотримання правил походження, та 30% усіх українських товарів могло бути вивезено в режимі автономних торговельних преференцій, знову ж за умови дотримання правил походження. На початку 2016 р. відбулися дві події, які суттєво змінили можливості доступу українських експортерів на зовнішні ринки. По-перше, вступила в силу Угода про поглиблену та

всеосяжну зону вільної торгівлі між Україною та ЄС. По-друге, Росія скасувала режим вільної торгівлі з Україною. Відповідно, станом на початок 2016 р. до 42% українського експорту реалізовувалося у режимі вільної торгівлі.

Генеральну систему преференцій (ГСП) для окремих груп українських товарів застосовують США, ЄС, Канада, Туреччина та Японія. Кожна з цих країн запровадила ГСП на власних умовах для товарів, що походять з країн, що розвиваються. Загалом, режимом ГСП у 2016 р. може користуватися до 6% українських експортерів товарів.

Режим найбільшого сприяння застосовується країнами – членами COT до 50% українського експорту товарів. Повну ставку імпортного мита сплачує 2% українських експортерів [7].

Експортна політика України щодо сільського господарства наразі характеризується широким колом засобів тарифного та нетарифного регулювання і спрямована, передусім, на полегшення доступу вітчизняних сільськогосподарських товаровиробників до світового ринку. Прикладом цього є реалізація Угоди про асоціацію між Україною та ЄС у частині створення Зони вільної торгівлі, що спрямована на зменшення і скасування тарифів, які застосовуються сторонами щодо товарів, лібералізацію доступу до ринку послуг, а також на приведення українських правил і регламентів, що стосуються бізнесу, у відповідність до правил та регламентів ЄС із метою забезпечення вільного руху товарів і послуг між двома сторонами та взаємного недискримінаційного ставлення до компаній, товарів і послуг на території України та ЄС. У додатках до Угоди повністю описано тарифне регулювання торгівлі між Україною та ЄС. Для кожного продукту вказано базову ставку ввізного мита та перехідний період, під яким розуміють проміжок часу, упродовж якого ставка мита прямо пропорційно буде зменшена або повністю скасована. Для багатьох товарів мито на імпорт з України до ЄС було скасовано з 1 січня 2016 р. у рамках Угоди. Існує також ряд товарів, торгівля якими регулюється за допомогою квот, у межах яких мито або відсутнє або знижене. Обсяги імпорту поза квотами обкладаються визначеними ставками мита.

Імпортна політика України формується під впливом двох складових, а саме: потреби недопущення значного переважання імпорту над експортом, характерну для країни з 2005 р., з одного боку, та міжнародними зобов'язаннями, які Україна взяла на себе в рамках участі в COT, Угоди про асоціацію з ЄС та іншими угодами про зони вільної торгівлі, – з іншого [8]. Для розвитку сільськогосподарських товаровиробників, у даному контексті, важливим є використання державою тих інструментів імпоротної політики, котрі б сприяли розвитку добросовісної конкуренції на внутрішньому ринку сільськогоспо-

дарської продукції та забезпеченню визначених підприємств доступом до імпоротної сировини та матеріалів за конкурентними цінами.

Встановлено, що імпорт сільськогосподарської продукції в Україну підлягає обов'язковій сертифікації, санітарно-епідеміологічному, радіологічному та – для певних груп продукції – ветеринарному та фіто- санітарному контролю. Український ринок сільськогосподарської продукції є помірно захищеним, але більш закритим, аніж ринок промислової продукції. Середня ставка мита (режим найбільшого сприяння) для сільськогосподарської продукції становить 9,2%, тоді як для несільськогосподарської продукції – 3,8%. 40% імпорту є безмитним, з 20% стягується мито до 5%, а з 30% – 5–10% [9]. Вищий рівень захисту встановлюється для продуктів тваринного походження та молочних продуктів, а також зернових і цукру. Найменше захищаються ринки бавовни, кави і чаю, напоїв, олій та жирів, а також овочів та фруктів.

Вільний доступ до якісної сировини та матеріалів за конкурентними цінами належить до основних факторів формування конкурентних переваг вітчизняних сільськогосподарських товаровиробників. У даному контексті важливим питанням є забезпечення оптимального імпорту з точки зору розвитку вітчизняних товаровиробників як продукції для сільського господарства, так і сільськогосподарської продукції (сільськогосподарської техніки, насіння та засобів захисту рослин). Відповідно до даних Українського клубу аграрного бізнесу у 2016 р. відбулося значне зростання імпорту сільськогосподарської техніки у порівнянні із 2015 р.: зернозбиральна техніка – на 155% у порівнянні із 2015 р., трактори – на 126%, ґрунтообробна техніка – на 86% [10].

Щодо розвитку вітчизняного ринку насіння, то на ньому переважає насіння українського виробництва. Так, обсяги імпорту насіння залишаються незначними через високу частку вітчизняних сортів, специфіку використання та розмноження насіння сільськогосподарських культур в Україні, нарощення потужностей з виробництва насіння окремих культур усередині країни, активну реалізацію елітного насіння та насіння першої репродукції, вирощеного на території України з імпортних поставок попередніх років.

2016 рік став рекордним за імпортом мінеральних добрив в Україну. Рекордне зростання імпортних поставок було зумовлене зростанням потреби агросектора в мінеральних добривах через інтенсифікацію технологій. Водночас, вітчизняні виробники й надалі неспроможні забезпечити внутрішні потреби в добривах (особливо комплексних) і намагаються спекулювати на соціальній та політичній темах задля відновлення свого монопольного становища. Прикладом незадовільної імпоротної політики на ринку добрив став стрибок цін на мінеральні добрива наприкінці 2016 р. і на початку 2017 р. Він відбувся через прийняття рішення про введення додаткових

антидемпінгових мит на мінеральні добрива з Російської Федерації у 2017 р., через що імпортери почали підвищувати ціни одночасно з нарощенням імпорту до початку дії нових мит. Щоправда, вже у 2017 р. було прийнято рішення про відстрочення початку дії даних мит на 60 діб, але до попереднього рівня ціни вже не повернулися.

Зовнішньоекономічна політика, орієнтована на формування нових та стійкість існуючих конкурентних переваг виробників сільськогосподарської продукції, має бути спрямована не лише на укладання та реалізацію міжнародних угод, а й бути послідовною та ефективною в розрізі підтримки внутрішньої конкурентоспроможності сільськогосподарських товаровиробників за рахунок реалізації засобів тарифного та нетарифного регулювання експорту та імпорту сільськогосподарської продукції та продукції для сільського господарства. Разом з тим, дані, що було надано в Міжнародному договірному звіті про торгівлю на Економічному форумі в Давосі, свідчать про наявність проблемних питань в зовнішньоекономічній політиці України (рис. 1).

Міжнародний банк теж визначає проблемні аспекти експортної діяльності в Україні. Так, в Україні для експорту необхідно оформити 11 документів, тоді як в Польщі та Німеччині лише 4, і при цьому заплатити 367 дол., у Польщі – безкоштовне оформлення експортних формальностей, у Німеччині – 390 дол. Крім того, для оформлення експортної операції необхідно затратити в середньому 122 год., що значно знижує конкурентні переваги вітчизняних товаровиробників. Звичайно, є і позитивні моменти, такі, як порівняно дешеві внутрішні перевезення, хоча в даному контексті потрібно враховувати розвиток внутрішньої логістики, за яким (згідно з даними Світового банку) Україна у 2016 р. посіла 61 місце зі 161 країни [12].

ВИСНОВКИ

Таким чином, наведене свідчить про наявність як позитивних моментів, так і проблемних питань в зовнішньоекономічній політиці України стосовно сільськогосподарського ринку. Особливістю сучасної зовнішньоекономічної політики в зазначеній сфері є її хаотичний характер і залежність від мінливого зовнішнього середовища, політичної ситуації в країні та інших факторів. Тому наразі необхідно сформувати та впровадити концепцію дієвої зовнішньоекономічної політики, спрямованої на формування нових і посилення існуючих конкурентних переваг виробників сільськогосподарської продукції на світовому ринку. Дана концепція має формуватися на основі узгодження завдань, принципів, напрямків дії, інструментів і засобів їх досягнення та бути спрямованою на оптимізацію експортно-імпортних операцій, інноваційно-інвестиційної діяльності в сільському господарстві таким чином, щоб забезпечити продовольчу безпеку країни, підтримати вітчизняних виробників продукції для сільського господарства та сільськогосподар-

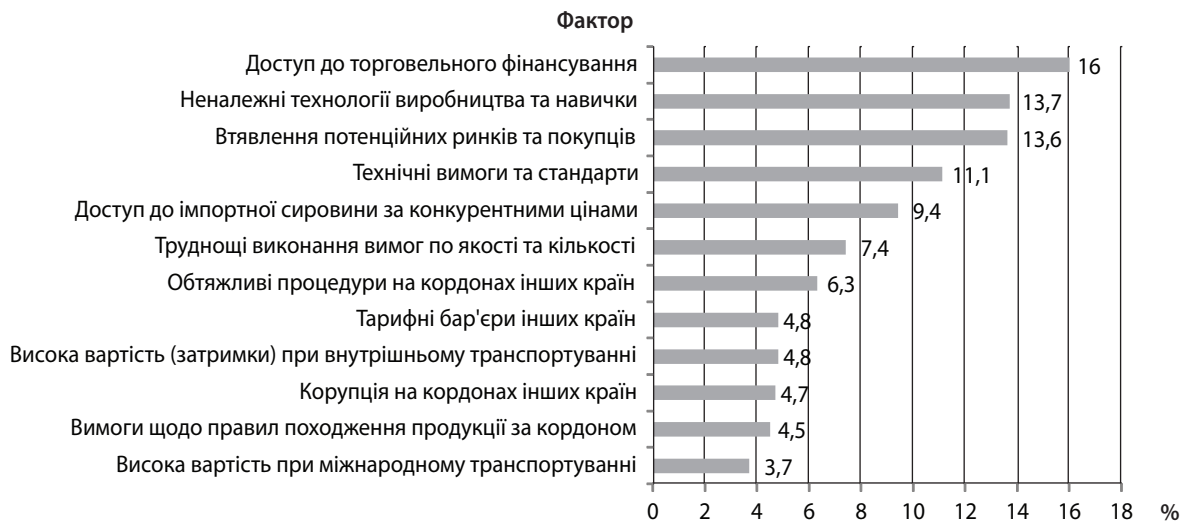

Рис. 1. Найбільш проблемні фактори для експорту з України, %

Джерело: складено на основі [11].

ської продукції, розвивати добросовісну конкуренцію на внутрішньому ринку та відповідати міжнародним зобов'язанням України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Индекс глобализации стран мира по версии КОФ. Гуманитарная энциклопедия // Центр гуманитарных технологий, 2006–2018 гг. (последняя редакция: 03.01.2018). URL: <http://gtmarket.ru/ratings/kof-globalization-index/info>
2. Зовнішня торгівля України товарами та послугами: статистичний збірник/за ред. А. Фризоренко. Київ: Державна служба статистики України, 2017. 146 с.
3. Зовнішня торгівля України: статистичний збірник/за ред. А. Фризоренко. Київ: Державна служба статистики України, 2010. 100 с.
4. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-вр. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр>
5. Господарський кодекс України 2003 р. № 436-15 (ред. від 06.01.2018 р.). URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/436-15>
6. Українська призма: зовнішня політика 2016. Аналітичне дослідження. Київ: ГО «Рада зовнішньої політики «Українська призма», Фонд ім. Ф. Еберта, 2017. 204 с.
7. Біла книга: як реалізувати експортний потенціал України за умов глобалізації. Київ: Інститут економічних досліджень та політичних консультацій, 2016. 52 с.
8. Власюк Т. О. Оптимізація імпортової політики як чинник зовнішньоторговельної безпеки. *Проблеми економіки*. 2015. № 3. С. 39–51.
9. Ніценко В. С. Аналіз внутрішнього ринку, імпорту та експорту продукції сільського господарства України. *Вісник ХНАУ ім. В. В. Докучаєва. Сер.: Економічні науки*. 2015. № 3. URL: http://knau.kharkov.ua/visn_econom_2015_3_45.html
10. Український клуб аграрного бізнесу. URL: <http://ucab.ua/>
11. Hanouz, M. D., Geiger, T., Doherty, S. The Global Enabling Trade Report 2014. World Economic Forum. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalEnablingTrade_Report_2014.pdf
12. Logistics performance index/World Bank. URL: <https://lpi.worldbank.org/>

REFERENCES

- Bila knyha: yak realizuvaty eksportnyi potentsial Ukrainy za umov hlobalizatsii [White Paper: how to realize Ukraine's export potential in the face of globalization]. Kyiv: Instytut ekonomichnykh doslidzhen ta politychnykh konsultatsii, 2016.
- Hanouz, M. D., Geiger, T., and Doherty, S. "The Global Enabling Trade Report 2014". World Economic Forum. http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalEnablingTrade_Report_2014.pdf
- "Indeks globalizatsii stran mira po versii KOF. Gumanitarnaya entsiklopediya" [The globalization index of the countries of the world according to KOF. Humanitarian Encyclopedia]. Tsentr gumanitarnykh tekhnologiy. <http://gtmarket.ru/ratings/kof-globalization-index/info>
- [Legal Act of Ukraine] (1996). <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр>
- [Legal Act of Ukraine] (2018). <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/436-15>
- "Logistics performance index" World Bank. <https://lpi.worldbank.org/>
- Nitsenko, V. S. "Analiz vnutrishnyoho rynku, importu ta eksportu produktsii silskoho hospodarstva Ukrainy" [Analysis of the domestic market, import and export of agricultural products of Ukraine]. *Visnyk KhNAU im. V. V. Dokuchaieva*. Ser.: Ekonomichni nauky. 2015. http://knau.kharkov.ua/visn_econom_2015_3_45.html
- "Ukrainskyi klub ahrarynoho biznesu" [Ukrainian Agribusiness Club]. <http://ucab.ua/>
- Ukrainska pryzma: zovnishnia polityka 2016. Analitychne doslidzhennia* [Ukrainian Prism: Foreign Policy 2016. Analytical Research]. Kyiv: HO «Rada zovnishnyoi polityky «Ukrainska pryzma», Fond im. F. Eberta, 2017.
- Vlasiuk, T. O. "Optimizatsiia importnoi polityky yak chynnyk zovnishnyotorhovelnoi bezpeky" [Optimization of import policy as a factor of foreign trade security]. *Problemy ekonomiky*, no. 3 (2015): 39-51.
- Zovnishnia torhivlia Ukrainy* [Foreign Trade of Ukraine]. Kyiv: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, 2010.
- Zovnishnia torhivlia Ukrainy tovaramy ta posluhamy* [Foreign trade of Ukraine with goods and services]. Kyiv: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, 2017.